

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی

نقد اجتماعی آثار داستانی نادر ابراهیمی

استاد راهنما:
دکتر مجید پویان

استاد مشاور:
دکتر یدالله جلالی پندری

پژوهش و نگارش:
فاطمه جنتی راد

اسفند 1389

تقدیم به

داشته تمام نداشتن ها ، خدای متعال
صبوری های مادر و گذشت های پدر

و همسرم به پاس مهربانی هایش

سپاس نامه

سپاس پروردگاری را که آغاز همه از اوست و انجام همه به اوست؛ بلکه خود همه اوست. خداوند را سپاسگزارم که راهنمای اصلی من در تمام لحظات زندگی بود و با عنایت‌های خود مرا در مسیر روشن علم و دانش قرار داد تا بتوانم از دانش و ثمره آن بهره ببرم. هر که آموخت مرا آنچه که آموختنی است تا ابد بنده خود کرد مرا بی کم و

کاست

به حکم ادب، مراتب قدردانی و سپاس خود را نسبت به تمام استادان گرانقدر گروه زبان و ادبیات فارسی یزد ابراز می‌دارم.

از استاد راهنمای پایان‌نامه، جناب آقای دکتر مجید پویان که با فروغ راهنمایی‌های روشنگرانه-شان، مجمر روبه خاموشی رفته اندیشه‌ام را در تاریک و روشنای راه دیرآشنا و دشوار تحقیق، فروزان نگه داشته‌اند سپاسگزارم.

همچنین از استاد مشاور پایان‌نامه، جناب آقای دکتر یدالله جلالی پندری که در انجام این پژوهش، بی‌هیچ چشم‌داشتی مرا یاری کرده‌اند کمال تشکر و قدردانی را ابراز می‌دارم.

از خانم‌ها حمیده مطهری‌نیا و ستاره صابر کارشناسان محترم گروه زبان و ادبیات به پاس صبوری‌هایشان نیز سپاسگزارم.

چکیده

جامعه‌شناسی ادبیات یکی از شاخه‌های علوم اجتماعی محسوب می‌شود. در میان انواع نگرش به متن ادبی، دیدگاه جامعه‌شناختی از اهمیتی ویژه برخوردار است. اساساً در نقد ادبی دو رویکرد وجود دارد. رویکرد اول صورت محور است و انواع نقد لغوی، زیبایی‌شناختی و فنی را شامل می‌شود و در مقابل رویکرد دوم محتوا محور و نقدهای اخلاقی، تاریخی و روانشناسی و... را در برمی‌گیرد.

نقد اجتماعی که از نتایج علم جامعه‌شناسی ادبیات محسوب می‌شود، رویکردی معنایی و محتوا محور دارد. این نوع نقد به تبیین رابطه اثر ادبی با جامعه پدیدآورنده آن می‌پردازد و عوامل محیطی و اجتماعی را که در اثر ادبی تأثیر گذاشته است، بررسی می‌کند.

در بررسی آثار ادبی از دیدگاه نقد اجتماعی مؤلفه‌ها و پدیده‌های اجتماعی و نیز اندیشه‌های اجتماعی که به نوعی در اثر بازتاب یافته روشن می‌شود. این نوع نقد به پژوهشگر دیدی فراگیر و کلیت‌نگر می‌دهد تا در کنار سایر عوامل تبیین‌کننده اثر ادبی با این روش اثر را جامع‌تر و کامل‌تر بررسی کند و زوایای مختلف آن را روشن کند.

نادر ابراهیمی (1325-1387) صاحب آثار متعددی در زمینه‌های مختلف داستان، فیلم‌نامه، نمایش‌نامه، آثار تحقیقی و پژوهشی و حتی آثاری در حوزه کودک و نوجوان است. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های فعالیت وی حوزه ادبیات داستانی است. وی در این عرصه گرایش به مکتب واقع‌گرایی دارد به همین سبب آثار وی ظرفیت تطبیق نقد اجتماعی را به خوبی دارا است.

این پایان‌نامه ضمن رویکردی جامعه‌شناختی به آثار داستانی نادر ابراهیمی، مباحثی مربوط به کلیات علم جامعه‌شناسی ادبیات، سیر تکامل این علم، نظریه‌ها و نظریه پردازان را شامل می‌شود و نیز زندگی‌نامه نادر ابراهیمی را به عنوان مقدمه و پیش‌زمینه بحث اصلی که همان نقد اجتماعی آثار داستانی نادر ابراهیمی است در بردارد.

فصل چهارم که بخش اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد، آثار ابراهیمی از چهار دیدگاه جامعه‌شناختی یعنی بازتاب واقعیت‌های اجتماعی، حوادث سیاسی اجتماعی عصر حاضر، پایگاه و طبقه اجتماعی نویسنده و در نهایت بازتاب عقاید و باورهای مردم جامعه بررسی شده است.

در پایان در بخشی کوتاه به مبحث تعهد و رسالت نویسنده اشاره شده است. در این فصل ثابت می‌شود نادر ابراهیمی همراه و همدل مردم روزگار خود است و همواره به دغدغه‌ها، مشکلات و در کنار آن حوادث و پیامدهای عصر حاضر توجه داشته و آن‌ها را دست‌مایه‌ای در آفرینش آثارش قرار داده و این ثابت می‌کند که ابراهیمی نویسنده‌ای متعهد و ملتزم و آگاه به مسائل اجتماعی و انسانی عصر خویش است.

فصل اول: مبادی تحقیق

- 1-1 تعریف موضوع ----- 2
- 2-1 سابقه تحقیق ----- 3
- 3-1 کلمات کلیدی ----- 3
- 4-1 سوالات پژوهشی ----- 3
- 5-1 روش تحقیق ----- 4

فصل دوم: زندگی و آثار نادر ابراهیمی

- 1-2 زندگی نامه ----- 6
- 1-1-2 تحصیلات ----- 7
- 2-1-2 مشاغل ----- 7
- 3-1-2 مرگ ----- 14
- 2-2 آثار ----- 15
- 1-2-2 آثار برای بزرگسالان ----- 15
- 2-2-2 آثار غیر داستانی ----- 20
- 1-2-2-2 نمایش نامه ها ----- 20
- 2-2-2-2 فیلم نامه ها ----- 21
- 3-2-2-2 ترجمه ها ----- 21
- 3-2-2 آثار در حوزه ادبیات داستانی ----- 21
- 4-2-2 آثار در حوزه کودک و نوجوان ----- 22
- 5-2-2 ویرایش و مصور سازی کتاب های کودک ----- 22
- 6-2-2 ویرایش و مقدمه نویسی کتاب های بزرگسالان ----- 22
- 7-2-2 فهرست مقاله ها ----- 23
- 8-2-2 فهرست مصاحبه ها ----- 24
- 9-2-2 فهرست آثار برای کودکان و نوجوانان ----- 24

28----- 3-2 جایگاه نادر ابراهیمی در داستان‌نویسی معاصر

32----- 4-2 جایگاه نادر ابراهیمی در ادبیات کودک و نوجوان

35----- 5-2 نادر ابراهیمی و زبان داستان

فصل سوم: نقد اجتماعی

37----- 3 جامعه‌شناسی هنر و ادبیات

38----- 1-3 هنر

41----- 2-3 ادبیات

44----- 1-2-3 جامعه‌شناسی ادبیات

47----- 1-1-2-3 روش

51----- 2-1-2-3 حوزه

56----- 3-1-2-3 اهداف

58----- 3-3 جامعه‌شناسی ادبیات سیر تکامل آن تا نقد اجتماعی

67----- 4-3 نقد اجتماعی، شاخه‌ای از جامعه‌شناسی ادبیات

68----- 1-4-3 نقد

70----- 2-4-3 نقد جامعه‌شناختی

71----- 3-4-3 پیشینه نقد اجتماعی در غرب

72----- 4-4-3 پیشینه نقد اجتماعی در ایران

76----- 5-3 رمان

78----- 1-5-3 رمان در ایران

80----- 2-5-3 رمان اجتماعی

81----- 1-2-5-3 شخصیت در رمان اجتماعی

82----- 3-5-3 جامعه‌شناسی رمان

83----- 4-5-3 وظیفه منتقد

فصل چهارم: جامعه در آثار داستانی نادر ابراهیمی

- 1-4 نویسنده و واقعیت‌های اجتماعی ----- 87
- 1-1-4 واقعیت اجتماعی ----- 87
- 2-1-4 آسیب اجتماعی ----- 88
- 1-2-1-4 آسیب‌های مربوط به بنیان خانواده ----- 91
- 1-1-2-1-4 فقر و پیامدهای آن ----- 91
- 2-1-2-1-4 زن ----- 97
- 1-2-1-2-1-4 نویسنده و دیدگاه وی نسبت به زن ----- 98
- الف: فساد و فحشاء ----- 100
- ب: اخلاق‌گرایی ----- 106
- ج: طلاق ----- 106
- 2-2-1-4 آسیب‌های محیط اجتماعی ----- 107
- 1-2-2-1-4 رشوه ----- 108
- 2-2-2-1-4 قمار ----- 109
- 3-3-2-1-4 گدایی ----- 110
- 4-2-2-1-4 بی‌سوادی ----- 111
- 5-2-2-1-4 کار و بیکاری ----- 112
- 3-2-1-4 شهر و پیامدهای آن ----- 115
- 1-3-2-1-4 شهر ----- 155
- 1-3-2-1-4 مدرنیته یا مدرنیزاسیون ----- 120
- 2-3-2-1-4 غرب زدگی ----- 125
- 4-2-1-4 انسان و زمین ----- 126
- 5-2-1-4 جرم و جنایت ----- 128
- 1-5-2-1-4 خودکشی ----- 133
- 6-2-1-4 تفاوت طبقاتی ----- 135

- 139-----7-2-1-4 مبارزه سیاسی
- 143-----8-2-1-4 تشریح اوضاع
- 144-----2-4 انعکاس حوادث اجتماعی در آثار ابراهیمی
- 146-----1-2-4 تاریخ و ادبیات
- 149-----2-2-4 انقلاب
- 151-----1-2-2-4 انقلاب مشروطیت
- 153-----2-2-2-4 انقلاب اسلامی
- 155-----3-2-2-4 بازتاب انقلاب مشروطه در آثار ابراهیمی
- 155-----4-2-2-4 بازتاب انقلاب اسلامی در آثار ابراهیمی
- 157-----5-2-2-4 پیش بینی انقلاب
- 157-----6-2-2-4 پیش بینی ظهور منجی و انقلاب توسط آلتی
- 158-----7-2-2-4 فضای انقلابی
- 158-----3-2-4 حکومت مرکزی و عشایر (ترکمن‌ها)
- 165-----4-2-4 ساواک
- 170-----5-2-4 بازتاب فعالیت‌های حزبی
- 173-----6-2-4 جنگ
- 176-----7-2-4 کشف حجاب
- 176-----8-2-4 قیام پانزده خرداد سال 1342
- 177-----9-2-4 چهره‌های تاریخی
- 178-----1-9-2-4 رضاخان
- 179-----2-9-2-4 محمدرضا شاه
- 182-----3-9-2-4 مصدق
- 184-----1-3-9-2-4 ملی شدن صنعت نفت
- 185-----2-3-9-2-4 کودتای 28 مرداد

186	4-9-2-4 قوام
188	5-9-2-4 حسینعلی رزم آرا
190	3-4 قهرمان و پایگاه و طبقه اجتماعی
195	1-3-4 قهرمان
197	2-3-4 طبقه و طبقات اجتماعی در ایران
199	3-3-4 خاستگاه طبقاتی نادر ابراهیمی
199	4-3-4 طبقه روشنفکران
201	5-3-4 قهرمان و روشنفکر در آثار ابراهیمی
211	6-3-4 قهرمان و طبقه روشنفکر مبارز در آثار ابراهیمی
214	7-3-4 بازتاب چهره روشنفکران در آثار ابراهیمی
220	4-4 نویسنده و آداب و رسوم و باورهای جامعه
222	1-4-4 فرهنگ عامیانه (فولکلور)
223	1-1-4-4 شاخص‌ها و عناصر
224	2-4-4 آداب و رسوم
225	3-4-4 ادبیات عامیانه ترکمن
225	1-3-4-4 آتش، بدون دود نمی‌شود، جوان، بدون گناه
227	2-3-4-4 مراسم ازدواج (افسانه گالان و سولماز)
228	3-3-4-4 درخت مقدس
231	4-3-4-4 انتخاب آق اوپلر (کدخدا)
234	5-3-4-4 مراسم تدفین
236	6-3-4-4 احترام به کلاه
237	7-3-4-4 بخشی (تارزن)
238	8-3-4-4 زنان ترکمن
239	9-3-4-4 به گروگان رفتن

- 240-----10-3-4-4 مناسبات پدر و فرزند
- 240-----11-3-4-4 جایگاه پدر و ارشد قبیله
- 241-----12-3-4-4 ریش سفیدی و پا در میانی
- 242-----13-3-4-4 رسم پذیرش مهمان
- 243-----14-3-4-4 سنت خونخواهی
- 243-----15-3-4-4 اعتقادات خرافی
- 244-----1-15-3-4-4 جن و بسم‌الله
- 245-----2-15-3-4-4 دعا خواندن و به خود دمیدن
- 245-----3-15-3-4-4 سحر و باطل‌السحر
- 245-----16-3-4-4 شنبه نباید دلگیر شد و گرنه..
- 246-----17-3-4-4 صحبت کردن فرشتگان با نوزاد در خواب
- 246-----18-3-4-4 حکایت عامیانه (حسن کچل)
- 247-----19-3-4-4 اعداد
- 247-----1-19-3-4-4 تکرار عدد هفت
- 248-----2-19-3-4-4 سیزده

فصل پنجم: نویسنده در جامعه

- 252-----1-5 پایگاه اجتماعی نویسنده
- 253-----2-5 نگرش نویسنده به جامعه (دور از مردم یا در کنار مردم)
- 254-----3-5 تعهد یا رسالت نویسنده

فصل ششم: نتیجه گیری

- 263-----نتیجه گیری

منابع و مأخذ

- 269-----کتاب ها
- 274-----مقالات

277-----پایان نامه‌ها

277-----سایت‌ها

پیشگفتار

گرایش به مباحث نقد ادبی و تحلیل آثار نویسندگان معاصر همواره از دوره کارشناسی توجه و علاقه مرا به خود جلب می‌کرده است تا اینکه در اواخر این دوره در کلاس نقد ادبی دانشگاه علامه طباطبایی که توسط آقای دکتر محمد ترابی برگزار می‌شد، هر چه بیشتر با کار در این عرصه از ادبیات فارسی آشنا شدم.

در دوره کارشناسی ارشد وقتی نوبت به انتخاب موضوع برای کار پایان‌نامه رسید با توجه به علاقه خود و راهنمایی‌های آقای دکتر جلالی مدیر محترم گروه فارسی، پژوهشی در حوزه نقد را انتخاب کردم. این انتخاب در نهایت منجر به آغاز کاری جدی در حوزه نقد اجتماعی بر روی آثار نادر ابراهیمی شد.

در مورد روش کار در این پژوهش می‌توان گفت که در فصل سوم، که به معرفی و شناخت ماهیت جامعه‌شناسی ادبیات و نقد از دیدگاه اجتماعی پرداخته شده است، کفه روش توصیفی در ترازوی پژوهش سنگین‌تر شده و در مقابل، نگارش فصل چهارم بیشتر از طریق روش تحلیلی شکل پذیرفته است.

روش مطالعه به صورت کتابخانه‌ای بوده و نگارنده برای دستیابی به منابع مورد نیاز از کتابخانه‌های دانشگاه یزد، وزیری، امام علی و همچنین منابع دانشگاه علامه طباطبایی، تربیت مدرس و شهید بهشتی بهره برده است.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از همه کسانی که به نحوی در انجام این پژوهش یاری‌ام کرده‌اند، قدردانی و مراتب سپاس خود را اعلام کنم.

پیش از همه از تک‌تک اعضای محترم گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یزد سپاسگزارم که نهال دانشم را با آفتاب مهربانی و دریای ژرف بینششان در زمانی نزدیک به سه سال شکوفا و استوار گردانده‌اند.

همچنین از استادان گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبایی کمال سپاس و قدردانی را ابراز می‌دارم. بویژه جناب آقای دکتر محمد ترابی که الفبای نقد را به من آموخت.

خانواده عزیزم بویژه پدر و مادرم و دوستان گرامی ام خانمها رحیمه جعفری، مرضیه آتشی پور،
مهری مساعد، لیلا نصرالهی و طاهره مهربانی که هر یک به نحوی در انجام دادن این پژوهش یاری-
ام کرده‌اند. از خدای مهربان آرزوی سلامتی و خرمی‌شان را دارم، چراکه به فرمایش مولانا در
غزلیات شمس:

هله من خموش کردم برسان دعا و خدمت چه کند کسی که در کف به جز از دعا

ندارد

و سپاس بی‌حد نثار خدای متعال که بدرستی ستایش تنها از آن اوست. آن یگانه‌ای که
نعمت زیستن و توانایی اندیشیدن را به من ارزانی داشت.

فاطمه جنتی راد

اسفند 1389

فصل اول

مبادی تحقیق

1-1 تعریف موضوع

نادر ابراهیمی (1315-1387 ه.ش) نویسنده پر تلاش معاصر، صاحب آثار متعددی چون «بار دیگر شهری که دوست می‌داشتم»، «یک عاشقانه آرام»، «افسانه باران»، «آتش بدون دود» و... است. وی در داستان نویسی به مکتب رئالیسم گرایش دارد. از مؤلفه‌های این مکتب، بازتاب واقعیت‌های اجتماعی در جهان داستان است. نادر ابراهیمی در مقام یک نویسنده واقع‌گرا می‌کوشد در قالب شخصیت‌های داستانی آثارش و نیز در مناسبات اجتماعی که میان قهرمانان برقرار می‌کند، راوی راستینی از جامعه روزگار خود باشد. هریک از شخصیت‌های داستانی وی علاوه بر داشتن ویژگی‌های فردی، طبقه‌ای از اعضای جامعه معاصر نویسنده را نیز نمایندگی می‌کنند.

معمولاً نقد آثار ادبی از دو دیدگاه صوری و محتوایی صورت می‌گیرد که نقد صوری شامل نقد لغوی، فنی و زیبایی شناختی می‌شود و نقد اخلاقی، روان شناختی، جامعه شناختی و... در حوزه نقد محتوایی قرار می‌گیرند. به بیان دیگر یکی از انواع نقد محتوایی، نقد از دیدگاه جامعه شناختی است که به بررسی محتوای اثر ادبی و رابطه آن با جامعه و تاثیرپذیری نویسنده از محیط اجتماعی می‌پردازد. همچنین در نقد اجتماعی، اثر ادبی مانند یک نهاد اجتماعی محسوب می‌شود که تأثیر پذیری آن از جامعه بررسی و مطالعه می‌شود.

هدف از این پژوهش بررسی آثار داستانی نادر ابراهیمی از دیدگاه جامعه شناختی و نقد و بررسی آنها از این دیدگاه است. همچنین ارتباط نویسنده با جامعه و بازتاب آن در آثار او هدف بعدی این پژوهش را تشکیل می‌دهد. نیز بررسی مسائلی مانند واقعیت‌های اجتماعی دوران نویسنده، اندیشه‌های اجتماعی و انعکاس پایگاه اجتماعی وی در آثارش هدف نهایی این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

این پایان‌نامه می‌تواند مورد استفاده پژوهشگران در زمینه نقد ادبی بویژه نقد از دیدگاه جامعه شناختی قرار گیرد. همچنین دانشجویان ادبیات فارسی و علاقه‌مندان به ادبیات معاصر و تاریخ اجتماعی معاصر خواهند توانست از این تحقیق بهره‌مند شوند.

2-1 سابقه تحقیق

میرعابدینی در کتاب صد سال داستان نویسی (1366) به نادر ابراهیمی و معرفی برخی از آثارش اشاره کرده است. محمد همایون سپهر رساله دکتری خود را تحت عنوان «جامعه ایران در گذری از قصه‌های نادر ابراهیمی از سال 1332 تا 1357» در سال 1367 به زبان فرانسه دفاع کرده است. یوسف چایی تبار نیز در پایان نامه خود (1384) به نقد و تحلیل داستان‌های کوتاه نادر ابراهیمی پرداخته است. از عسگر عسگری نیز کتابی با عنوان «نقد اجتماعی رمان با تکیه بر ده رمان برگزیده (1388)» به چاپ رسیده است. این پژوهش یعنی بررسی جامعه شناختی آثار نادر ابراهیمی به نوبه خود می‌تواند کاری تازه در این حوزه محسوب شود.

3-1 کلمات کلیدی (فارسی و انگلیسی):

فارسی: نقد اجتماعی، ادبیات داستانی معاصر، نادر ابراهیمی

انگلیسی: Social criticism, Contemporary Persian fiction, Nader Ebrahimi

Ebrahimi

4-1 سئوالات پژوهشی:

- 1) در آثار نادر ابراهیمی، ارتباط نویسنده با جامعه چگونه است؟
- 2) اندیشه‌های اجتماعی نادر ابراهیمی چگونه در آثارش انعکاس یافته است؟
- 3) کدامیک از واقعیت‌های اجتماعی روزگار نادر ابراهیمی در آثار او بازتاب یافته است؟

5-1 روش تحقیق

این پایان‌نامه از نوع بنیادی است، که با روش کتابخانه‌ای و به شیوهٔ تحلیلی توصیفی انجام می‌گیرد، بدین صورت که با مطالعهٔ منابع مورد نظر و استخراج مطالب بر اساس طرح پایان‌نامه؛ نیز مطالعهٔ آثار داستانی نادر ابراهیمی و استخراج شواهد، مؤلفه‌های اجتماعی گوناگون و میزان تأثیر پذیری وی از جامعه، نمود این عوامل در آثارش مشخص می‌شود. سپس با تحلیل یافته‌ها، نگارش فصل‌ها انجام می‌پذیرد.

فصل دوم
زندگی و آثار نادر ابراهیمی